

سطح بندی روستاهای کشور

مؤلف:

دکتر عباس سعیدی

بنیاد ملی کتاب و اسناد
مطبوعه ۱۳۸۵

معاونت عمران روستایی

سرشناسه: سعیدی، عباس، ۱۳۲۹-

عنوان و نام پدیدآور: سطح بندی روستاهای کشور / مؤلف عباس سعیدی.

مشخصات نشر: تهران: شهیدی، ۱۳۸۷. مشخصات ظاهری: ۱۹۹ ص.؛ نقشه، نمودار، جدول.

شابک: 978-600-5099-19-5 وضعیت فهرست نویسی: فیا

یادداشت: کتابنامه: ص. ۱۹۸-۱۹۹. موضوع: انسان - - سکونتگاه ها - - ایران.

موضوع: اسکان اراضی - - ایران. موضوع: روستاها - - ایران.

رده بندی کنگره: ۷۵ ۱۳۸۷ سی HN ۶۷/۲/۱۸

رده بندی دیویی: ۳۰۷ /۱۴۰۹۵۵ شماره کتابشناسی ملی: ۱۶۵۵۱۲۶

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

سطح بندی روستاهای کشور

مؤلف: دکتر عباس سعیدی

ناظر فنی: فرحناز تارقلی زاده

چاپ اول: ۱۳۸۸

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

بهاء: ۳۵۰۰۰ ریال

ناشر: انتشارات شهیدی - تلفن: ۶۶۹۶۱۹۲-۶۶۹۷۲۸۷۱

ISBN: 978-600-5099-19-5

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۰۹۹-۱۹-۵

www.shu.ac.ir
www.bonyadmaskan.com

پیشگفتار

کتاب حاضر با عنوان « سطح‌بندی روستاهای کشور » یکی از مجموعه کتب کاربردی است که براساس نتایج گزارشات طرحی با همین عنوان و با هدف دستیابی به چارچوبی کارآمد برای تفکیک نظام سکونتگاهی روستاها به سطوح مختلف که مطابق آن هر سطح وظیفه و کارکرد معین و مشخصی را در یک سلسله مراتب مکانی - فضایی عهده دار گردد، تدوین شده است.

در این کتاب ضمن تأکید بر ویژگی‌های ساختاری - عملکردی سکونتگاه‌های روستایی، کشور به شش منطقه کلان روستایی تقسیم شده است. ضمناً به منظور تبیین سطوح مختلف روستایی (حوزه‌بندی)، منطقه سه (آذربایجان) به‌عنوان مطالعه موردی انتخاب و نهایتاً الگوی پیشنهادی سطح‌بندی خدمات روستایی ارائه گردیده است.

در اینجا ضرورت دارد از راهنمایی‌های جناب آقای مهندس شاملو معاونت محترم عمران روستایی سپاسگزاری نماید. همچنین از مجری محترم طرح جناب آقای دکتر عباس سعیدی قدردانی می‌نماید. امید است با انتشار این کتاب، امکان آرایه یافته‌ها و دستاوردهای بنیاد مسکن انقلاب اسلامی به علاقمندان و دانشجویان فراهم آید تا در این رهگذر گامی در جهت توسعه عرصه‌های روستایی کشور برداشته شود.

غلامرضا مجیدی

مدیرکل دفتر برنامه‌ریزی و هماهنگی طرحها

مقدمه

تاکنون رده‌بندی‌های مختلفی از سکونتگاه‌های انسانی کشور، چه به‌طور اعم و چه از سکونتگاه‌های شهری و یا روستایی، به انجام رسیده است، اما این گونه کوشش‌ها عمدتاً به رده‌بندی واحدهای سکونتگاهی و کمتر به رده‌بندی نواحی یا فضاها پرداخته‌اند. در همین ارتباط، اصولاً کوششی در زمینه رده‌بندی نواحی روستایی به انجام نرسیده است.^۱ یکی از موانع جدی بر سر راه این مهم، نامشخص بودن تعاریف پایه، از جمله تعریف شهر، روستا و یا ناحیه روستایی و مانند آن بوده است. از سوی دیگر آشکار است که هر گونه رده‌بندی قاعده‌تاً باید بر مبنای نیاز و یا اهداف مشخصی به انجام رسد. بنابراین، هر نوع رده‌بندی ضمن آنکه ممکن است پاسخگوی نیازهای خاص و یا برآورنده اهداف معین باشد، اما با محدودیت‌هایی نیز روبرو است. این گونه محدودیت‌ها، در کنار سایر عوامل از جمله کاربرد شاخصهای متفاوت، معمولاً به واسطه تعاریف قراردادی ملحوظ در هر رده‌بندی مطرح می‌شوند. رده‌بندی سکونتگاه‌ها، بویژه سکونتگاه‌های روستایی، معمولاً بر حسب خصوصیات اجتماعی-اقتصادی به انجام می‌رسد، حال آنکه می‌توان در این راه از رویکردی سکونتگاه محور بهره جست.

با توجه به مقدمه‌ای که گذشت و نیز با عنایت به دگرگونی‌های زمانی در سطح سکونتگاه‌های کشور، به‌ویژه محیط‌های روستایی، بحث بیشتر درباره سطح‌بندی و روزآمد کردن کوشش‌های پیشین ضروری به نظر می‌آید، اما پیش از آن لازم است تا تجربیات پیشین در دسترس عمومی قرار گیرند و به‌طور جدی ارزیابی شوند. از این رو، انتشار همگانی تجربه بنیاد مسکن در این زمینه، هر چند بیش از یک دهه را پشت سر گذارده است، همراه با مروری به سایر تجربیات، می‌تواند زمینه ساز توجه بیشتر به این مهم در برنامه‌های آتی توسعه به‌شمار آید. آشکار است که امروز بسیاری از مطالب این نوشته، به‌ویژه داده‌های آماری آن، نیازمند بازنگری است، اما از سوی دیگر، این فرض مطرح است که به روز

۱- تنها طرح آمایش سرزمین (۱۳۵۴) به تبیین نوعی حوزه‌بندی روستایی کشور پرداخته است که در جای خود حائز اهمیت و درخور توجه است.

کردن مطالب و داده‌ها، این تجربه را از ظرف زمانی خود جدا می‌سازد، چرا که این تجربه مرهون بحث‌های متعدد و جمع بست نظرات گوناگونی است که از اواخر دهه ۱۳۶۰ تا اوایل دهه ۱۳۷۰ شمسی در بین مشاوران علمی و کارشناسان بنیاد مسکن مطرح بوده است و هنوز توسط مدیران و کارشناسان این نهاد پیگیری می‌شود.

در اینجا لازم می‌داند از استاد گرامی، آقای دکتر مهدی طالب که کوشش‌های ارجمند ایشان آغاز مباحث مرتبط با این تحقیق را در بنیاد مسکن انقلاب اسلامی امکان پذیر ساخت، سپاسگزاری نماید. گفتنی است که بدون یاریهای سرکارخانم صدیقه حسینی حاصل که پیوسته در کارهای تحقیقاتی صمیمانه مرا همراهی کرده است، پیشبرد برخی مباحث ناممکن می‌نمود. مشارکت سازنده سرکارخانم دکتر فضیله خانی و آقایان دکتر عبدالرضا رکن الدین افتخاری، دکتر سید علی بدری، دکتر مجتبی رفیعیان، دکتر مجتبی جاودان و دکتر شهزبور روستایی در غنابخشی به بحثهای اولیه این تحقیق اثرگذار بوده است که در اینجا از ایشان تشکر و قدردانی می‌شود. از مدیران حوزه معاونت عمران روستایی بنیاد مسکن، به‌ویژه آقایان مهندس محمدرضا شاملو معاونت محترم عمران روستایی و مهندس غلامرضا مجیدی که حمایت و همراهی‌های آنان نه تنها مؤثر، بلکه تعیین‌کننده بوده است، سپاسگزاری نماید.

عباس سعیدی

فهرست مطالب

عنوان

صفحه

پیشگفتار

مقدمه

۱	طرح مسأله، فرضیات و اهداف
۴	مشکلات و روش تحقیق
۸	روش بررسی
۱۲	روش‌شناسی سطح‌بندی
۱۲	روش‌های اولیه سطح‌بندی سکونتگاههای روستایی
۱۳	روش‌های تکامل یافته سطح‌بندی سکونتگاههای روستایی
۱۳	معیارهای اساسی سطح‌بندی
۱۵	شاخص‌های سطح‌بندی
۱۷	معیارهای موقعیتی - محیطی
۱۸	معیارهای کالبدی - فضایی
۱۸	در ارتباط با خصوصیات اجتماعی
۱۸	معیارهای اجتماعی - اقتصادی
۱۸	مفاهیم بنیادین سطح‌بندی
۱۹	منطقه
۱۹	ناحیه

۲۰	عرصه روستایی
۲۰	حوزه روستایی
۲۱	ناحیه روستایی
۲۱	آبادی
۲۲	روستای مرکزی
۲۲	سکونتگاه
۲۳	نظام سکونتگاهی
۲۳	ضریب برخورداری
۲۳	کارکردها یا خدمات نقطه‌ای
۲۳	کارکردها یا خدمات حوزه‌ای
۲۳	حد یا آستانه
۲۴	دسته‌بندی
۲۴	طبقه‌بندی
۲۴	سطح‌بندی
۲۵	ویژگی‌های ساختاری - عملکردی سکونتگاههای روستایی کشور
۲۷	ساختار طبیعی - اکولوژیک سکونتگاههای روستایی
۳۲	ساختار فضایی و اجتماعی - اقتصادی سکونتگاههای روستایی
۳۳	تعداد، جمعیت و پراکندگی روستاها
۴۱	اشتغال و انواع فعالیت‌های روستایی
۴۳	نحوه و دامنه ارتباطات واحدهای روستایی

۴۷	 عملکرد خدماتی روستاها
۴۸	 مسایل و نارساییهای ارتباطی - عملکردی
۵۱	 منطقه‌بندی در ایران
۵۳	 اصول و مفاهیم
۵۹	 شناخت کلی روش‌های منطقه‌بندی
۵۹	 کلیات
۶۰	 الف) مناطق همگن
۶۱	 ب) مناطق عملکردی
۶۴	 ج) مناطق برنامه‌ریزی
۶۹	 شاخص‌ها و روش‌های منطقه‌بندی
۷۴	 تعیین محدوده مناطق اسمی
۷۴	 الف) روش شاخص عددی وزنی
۷۴	 ب) روش تحلیل عوامل
۷۴	 تعیین محدوده مناطق عملکردی
۷۴	 الف) روش تحلیل جریانی
۷۵	 ب) روش تحلیل جاذبه‌ای
۸۱	 سابقه منطقه‌بندی در ایران
۸۳	 تقسیمات سیاسی در ایران
۸۴	 منطقه‌بندی کلان کشور
۸۵	 منطقه‌بندی بتل

۸۶	 تقسیم‌بندی براساس برنامه‌ریزی کلان منطقه‌ای
۸۷	 منطقه‌بندی ارایه شده در گزارش برنامه عمرانی ششم
۸۸	 منطقه‌بندی بر پایه گزارش دفتر برنامه‌ریزی اجتماعی و نیروی انسانی
۸۹	 منطقه‌بندی براساس گزارش دفتر پروژه‌های عمرانی
۸۹	 منطقه‌بندی مرکز آموزش و پرورش
۹۱	 منطقه‌بندی ستیران
۹۱	 الف) حوزه‌بندی چهار مرتبه‌ای خدمات برای فضاهای کشاورزی نسبتاً گسترده
۹۲	 ب) حوزه‌بندی روستایی سه مرتبه‌ای بر فضاهای کشاورزی با تراکم متوسط
۹۳	 ج) حوزه‌بندی روستایی دو مرتبه‌ای سازمان یافته در محور خدمات چند ارزشی
۹۳	 د) حوزه‌بندی روستایی دو مرتبه‌ای که مستقیماً متکی به حوزه‌های شهر و شهرهای کوچک است
۹۵	 سایر تجارب منطقه‌بندی
۹۷	 کوشش در جهت منطقه‌بندی کشور به منظور تبیین سطوح مختلف روستایی
۹۷	 مقدمه
۱۰۱	 منطقه ۱: منطقه پست ساحلی خزر
۱۰۶	 منطقه ۲: منطقه کوهستانی و پایکوهی البرز
۱۰۹	 منطقه ۳: منطقه آذربایجان
۱۱۳	 منطقه ۴: منطقه مرکزی و شرقی
۱۱۷	 منطقه ۵: منطقه کوهستانی و پایکوهی زاگرس
۱۲۰	 منطقه ۶: منطقه ساحلی خلیج فارس و دریای عمان

۱۲۳	پایان سخن: مناطق ششگانه کشور به عنوان مبنای سطوح مختلف روستایی
۱۲۴	حوزه بندی نواحی روستایی
۱۲۴	حوزه بندی و آرایه خدمات (ضرورت ها، امکانات و موانع)
۱۲۶	خصوصیات منطقه ۳ (مطالعه موردی)
۱۲۸	حوزه بندی براساس مناطق ششگانه (مورد: منطقه ۳ - آذربایجان)
۱۳۶	رده بندی آبادی ها براساس برخورداری در نواحی مختلف منطقه ۳
۱۳۸	ویژگی های ناحیه ۱ (به مرکزیت تبریز)
۱۳۹	ویژگی های ناحیه ۲ (به مرکزیت اردبیل)
۱۴۰	ویژگی های ناحیه ۳ (محور مهاباد - خوی)
۱۴۲	ویژگی های ناحیه ۴ (محور ماکو - اهر)
۱۴۳	ویژگی های ناحیه ۵ (مغان)
۱۴۳	سطح بندی خدمات روستایی
۱۴۳	مقدمه
۱۴۶	تبیین انواع خدمات
۱۴۹	تقسیم بندی خدمات بر مبنای حوزه نفوذ
۱۵۰	تعیین آستانه های جمعیتی
۱۵۹	الف) خدمات حوزه ای درجه اول
۱۵۹	ب) خدمات حوزه ای درجه دوم
۱۶۰	ج) خدمات نقطه ای
۱۶۱	تبیین حد مطلوب سکونتگاهها (سطح بندی آبادی ها)

۱۶۳	الگوی توزیع خدمات روستایی
۱۶۳	الگوی وضع موجود
۱۷۲	الگوی پیشنهادی
۱۷۵	سطح ۱: مکان‌های مرکزی روستایی
۱۷۶	سطح ۲: روستاهای مرکزی
۱۷۷	سطح ۳: روستاهای بزرگ
۱۷۸	سطح ۴ و ۵: روستاهای میانی و کوچک
۱۸۵	سطوح روستایی و نحوه ارائه خدمات
۱۹۱	مسائل و راهبردهای اجرایی
۱۹۱	الف) برنامه‌ریزی بخشی و نگاه غیرمنطقه‌ای به مقوله توسعه روستایی
۱۹۲	ب) تغییر مداوم تقسیمات اداری - سیاسی
۱۹۳	ج) اتخاذ تصمیم ناهماهنگ در ارائه خدمات روستایی
۱۹۹	فهرست منابع

فهرست جداول

صفحه

عنوان

۳۴	جدول شماره ۱- سهم آبادی‌های دارای سکنه و خالی از سکنه کشور به تفکیک مناطق ششگانه
۳۸	جدول شماره ۲- رده‌بندی آبادی‌های کشور به تفکیک مناطق ششگانه
۳۹	جدول شماره ۳- تحول تعداد آبادی‌های کشور در مقاطع سرشماری برحسب گروه‌بندی جمعیت
۴۰	جدول شماره ۴- رده‌بندی جمعیتی روستاهای کشور به تفکیک مناطق
۱۲۹	جدول شماره ۵- تعداد آبادی، جمعیت و مساحت پهنه‌های تشکیل‌دهنده نواحی منطقه ۳
۱۳۱	جدول شماره ۶- تقسیمات اداری، مساحت، تعداد آبادی و جمعیت روستایی منطقه سه به تفکیک نواحی
۱۳۷	جدول شماره ۷- رده‌بندی آبادی‌های منطقه آذربایجان برحسب تعداد آبادی و جمعیت - خدمات
۱۳۹	جدول شماره ۸- رده‌بندی آبادی‌های ناحیه ۱ از منطقه آذربایجان برحسب تعداد آبادی و جمعیت - خدمات
۱۴۰	جدول شماره ۹- رده‌بندی آبادی‌های ناحیه ۲ از منطقه آذربایجان برحسب تعداد آبادی و جمعیت - خدمات
۱۴۱	جدول شماره ۱۰- رده‌بندی آبادی‌های ناحیه ۳ از منطقه آذربایجان برحسب تعداد آبادی و جمعیت - خدمات
۱۴۳	جدول شماره ۱۱- رده‌بندی آبادی‌های ناحیه ۴ از منطقه آذربایجان برحسب تعداد آبادی و جمعیت - خدمات
۱۴۸	جدول شماره ۱۲- دسته‌بندی خدمات از لحاظ نوع و امکان دسترسی در روستاهای منطقه آذربایجان
۱۴۹	جدول شماره ۱۳- انواع خدمات و تعداد آبادی‌های برخوردار در منطقه آذربایجان
۱۵۲	جدول شماره ۱۴- آستانه جمعیتی و پوشش ظاهری جمعیت هر یک از خدمات روستایی
۱۵۴	جدول شماره ۱۵- آستانه و پوشش ظاهری جمعیت در ناحیه ۱ منطقه مورد بررسی
۱۵۵	جدول شماره ۱۶- آستانه و پوشش ظاهری جمعیت در ناحیه ۲ منطقه مورد بررسی
۱۵۶	جدول شماره ۱۷- آستانه و پوشش ظاهری جمعیت در ناحیه ۳ منطقه مورد بررسی
۱۵۷	جدول شماره ۱۸- آستانه و پوشش ظاهری جمعیت در ناحیه ۴ منطقه مورد بررسی

- جدول شماره ۱۹- سطح‌بندی خدمات موجود در منطقه آذربایجان ۱۶۰
- جدول شماره ۲۰- جمعیت متوسط هر رده در نواحی مختلف منطقه (نفر) ۱۶۱
- جدول شماره ۲۱- نسبت‌های عینی و نظری واحدهای روستایی در هر رده در منطقه آذربایجان ۱۶۲
- جدول شماره ۲۲- رده‌بندی آبادی‌های منطقه برحسب برخورداری از جمعیت - خدمات ۱۶۳
- جدول شماره ۲۳- تعداد و جمعیت آبادی‌های بخش‌های چهارگانه به تفکیک سطح آبادی ۱۶۵
- جدول شماره ۲۴- رده‌های مختلف برخورداری از خدمات در ارتباط با جمعیت در بخش‌های چهارگانه ۱۶۵
- جدول شماره ۲۵- رده‌بندی آبادی‌های بخش مرکزی تبریز برحسب وسعت ۱۶۶
- جدول شماره ۲۶- رده‌بندی آبادی‌های بخش پلدشت برحسب وسعت ۱۶۷
- جدول شماره ۲۷- رده‌بندی آبادی‌های بخش مرکزی شهرستان اردبیل برحسب وسعت ۱۶۷
- جدول شماره ۲۸- رده‌بندی آبادی‌های بخش مرکزی شهرستان مهاباد برحسب وسعت ۱۶۷
- جدول شماره ۲۹- رده‌بندی جمعیتی آبادی‌های بخش مرکزی تبریز ۱۶۹
- جدول شماره ۳۰- رده‌بندی خدماتی آبادی‌های بخش مرکزی تبریز ۱۶۹
- جدول شماره ۳۱- رده‌بندی جمعیتی آبادی‌های بخش مرکزی شهرستان اردبیل ۱۶۹
- جدول شماره ۳۲- رده‌بندی خدماتی آبادی‌های بخش مرکزی شهرستان اردبیل ۱۷۰
- جدول شماره ۳۳- رده‌بندی جمعیتی آبادی‌های بخش مرکزی شهرستان مهاباد ۱۷۰
- جدول شماره ۳۴- رده‌بندی خدماتی آبادی‌های بخش مرکزی شهرستان مهاباد ۱۷۰
- جدول شماره ۳۵- رده‌بندی جمعیتی آبادی‌های بخش پلدشت شهرستان ماکو ۱۷۱
- جدول شماره ۳۶- رده‌بندی خدماتی آبادی‌های بخش پلدشت شهرستان ماکو ۱۷۱
- جدول شماره ۳۷- سطوح عینی و نظری آبادی‌های بخش مرکزی تبریز ۱۸۱
- جدول شماره ۳۸- سطوح عینی و نظری آبادی‌های بخش مرکزی شهرستان اردبیل ۱۸۲
- جدول شماره ۳۹- سطوح عینی و نظری آبادی‌های بخش مرکزی شهرستان مهاباد ۱۸۲

- جدول شماره ۴۰- سطوح عینی و نظری آبادی‌های بخش پلدشت شهرستان ماکو ۱۸۳
- جدول شماره ۴۱- تعداد آبادی‌های خرده ناحیه بخش مرکزی تبریز به تفکیک رده خدماتی/ جمعیتی ۱۸۳
- جدول شماره ۴۲- تعداد آبادی‌های خرده ناحیه بخش مرکزی اردبیل به تفکیک رده خدماتی/ جمعیتی ۱۸۴
- جدول شماره ۴۳- تعداد آبادی‌های خرده ناحیه بخش مرکزی مهاباد به تفکیک رده خدماتی/ جمعیتی ۱۸۴
- جدول شماره ۴۴- تعداد آبادی‌های خرده ناحیه بخش مرکزی پلدشت به تفکیک رده خدماتی/ جمعیتی ۱۸۵
- جدول شماره ۴۵: سطوح و انواع خدمات روستایی ۱۸۷
- جدول شماره ۴۶- پارامای از خدمات گوناگون روستایی پیشنهادی در سطوح مختلف برای منطقه آذربایجان ۱۸۸
- جدول شماره ۴۷: جمعیت تحت پوشش حوزه نفوذ خدماتی هر یک از سطوح در نواحی (حوزه‌های) مختلف منطقه آذربایجان ۱۹۶
- جدول شماره ۴۸: سطح برخورداری خدماتی هر یک از سطوح و دامنه جمعیتی آنها در نواحی مختلف آذربایجان ۱۹۷
- جدول شماره ۴۹: سطح‌بندی عینی و نظری روستاهای منطقه آذربایجان به تفکیک تعداد واقعی و نظری هر سطح ۱۹۸